

חיוב הציבור להסיר מכשולים ותקלות

הרב יעקב אפשטיין

שאלה

מהו החיוב על הציבור (ובפועל על הנהלת הציבור), לתקן תקנות להסרת המכשולים העלולים לגרום לפגיעה בגוף ח"ו, והאם הוא מוטל על הנהלת הציבור למנוע אף נזק ב'גרמא'?

תשובה

א. חיוב הסרת המכשולים היכולים לגרום לפגיעה בגוף או לאובדן נפש הוא מהתורה. כך כתב הרמב"ם ב'ספר המצוות' (מצות עשה קפד):

והמצוה הקפ"ד היא שצונו להסיר המכשולים והסכנות מכל מושבינו. וזה שנבנה כותל סביב הגג וסביב הבורות והשיחין והדומה להם כדי שלא יפול המסתכן בהם או מהם, וכן המקומות המסוכנים והרעועים כולם יבנו ויתוקנו עד שיסור הרעוע והסכנה. והוא אמרו ית' (תצא כב) ועשית מעקה לגגך. ולשון ספרי ועשית מעקה מצות עשה וזהו ל"ת רצחו. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת בבא קמא (טו ב, מו א, נ א, נא א, פג א).

וחזר על כך אף בהלכות רוצח ושמירת הנפש (פי"א ה"ד, ה):

אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שנאמר: השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים.

הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד על כך מכין אותו מכת מרדות.

והביא לכך מקור, ה'כסף משנה':

אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וכו'. בסיפרי: אין לי אלא גג מנין לרבות בורות שיחין ומערות חריצין ונעיצין ת"ל לא תשים דמים בביתך.

יש לשים לב שהחיוב על הסרת המכשולים הוא מן התורה, חכמים באו והזהירו, וענשו על פעולות המסכנות את המסתכן בעצמו.

וכן כתב 'ספר החינוך' (מצ' תקמוז):

שלא להניח המכשולים והמוקשים בארצותינו ובבתינו כדי שלא ימותו ולא יזוקו במ בני אדם, ועל זה נאמר (דברים כ"ב, ח') ולא תשים דמים בביתך. ואמרו בספרי (כאן), ועשית מעקה לגגך, עשה, ולא תשים דמים בביתך, לא תעשה.

וכן במצווה תקמו (מצות מעקה) כתב:

להסיר המכשולים והנגפים מכל משכנותינו, ועל זה נאמר (דברים כ"ב, ח'), ועשית מעקה לגגך. והענין הוא שנבנה קיר סביב הגגות וסביב הבורות והשיחין ודומיהן כדי שלא תכשל בריה ליפול בהם או מהם, ובכלל מצוה זו לבנות ולתקן כל כותל וכל גדר שיהיה קרוב לבוא תקלה ממנו, וזה שהזכיר הכתוב לגגך דבר הכתוב בהוה, ולשון ספרי (כאן), ועשית מעקה, מצות עשה. עולה מדברי הרמב"ם ו'החינוך', שהבינו שהחיוב על עשיית מעקה אינו רק על מעקה, אלא על כל מכשול שיכול להביא לתקלה ופגיעה, וכן דרך הסרתו היא לפי דרך פעולתו, בבור - כיסוי, ובגג - מעקה.

ב. 'החינוך' נתן טעם למצוות אלו, ויש בו ללמד הרבה על הנהגת ה' בעולמו, ועל הדרך שבה אנו צריכים להתנהג בהתאם לכך:

משרשי המצוה, לפי שעם היות השם ברוך הוא משגיח בפרטי בני אדם ויודע כל מעשיהם וכל אשר יקרה להם טוב או רע בגזרתו ובמצותו לפי זכותן או חיובן, ובענין שאמרו זכרונם לברכה (חולין ז' ע"ב) אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה, אף על פי כן צריך האדם לשמור עצמו מן המקרים הנהוגים בעולם, כי האל ברא עולמו ובנאו על יסודות עמודי הטבע, וגזר שיהיה האש שורפת והמים מכביין הלהבה, וכמו כן יחיב הטבע שאם תפול אבן גדולה על ראש איש שתרכץ את מוחו או אם יפול האדם מראש הגג הגבוה לארץ שימות, והוא ברוך הוא חנן גופות בני אדם ויפח באפיו נשמת חיים בעלת דעת לשמור הגוף מכל פגע ונתן שניהם הנפש וגופה בתוך גלגל היסודות והמה ינהגם ויפעלו במ פעולות. ואחר שהאל שעבד גוף האדם לטבע, כי כן חייבה חכמתו, מצד שהוא בעל חומר, ציודו לשמור מן המקרה, כי הטבע שהוא מסור בידו יעשה פעולתו עליו אם לא ישמר ממנו.

ואמנם יהיו קצת מבני אדם אשר המלך חפץ ביקרם לרוב חסידותם ודבקות נפשם בדרכיו ברוך הוא, המה החסידים הגדולים אשר מעולם אנשי השם כמו האבות הגדולים והקדושים והרבה מן הבנים שהיו אחריהם כמו דניאל חנניה מישאל ועזריה ודומיהם, שמסר האל הטבע בידיהם, ובתחלתם היה הטבע אדון עליהם, ובסופן לגודל התעלות נפשם נהפוך הוא שיהיו הם

אדונים על הטבע, כאשר ידענו באברהם אבינו שהפילוהו בכבשן האש ולא הוזק, וארבעת החסידים הנזכרים ששמו אותם לגו אתון נורא יקידתא ושער ראשיהון לא איתחרך. ורוב בני אדם בחטאם לא זכו אל המעלה הגדולה הזאת, ועל כן תצונו התורה לשמור משכנותינו ומקומותינו לבל יקרנו מות בפשיעותינו ולא נסכן נפשותינו על סמך הנס, ואמרו זכרונם לברכה ותורת כהנים אמור פרשתא ח' שכל הסומך על הנס אין עושין לו נס. ועל הדרך הזה תראה רוב עניני הכתובים בכל מקום, כי גם בהלחם ישראל מלחמת מצוה על פי ה' היו עורכין מלחמתן ומזיינין עצמן ועושין כל ענינם כאלו יסמכו בדרכי הטבע לגמרי, וכן ראוי לעשות לפי הענין שזכרנו, ואשר לא יחלוק על האמת מרוע לב יודה בזה.

מבאר 'החינוך' שחוקי הטבע נועדו לצורכי העולם, ואין עולם יכול להתקיים בלא חוקים קבועים. כגון כוח המשיכה, שמושך את כל הגופים, הרי בלעדיו לא היינו יכולים לבנות בית, ללכת על פני האדמה, לשתות מים מכוס ועוד אינסוף דברים שאנו משתמשים בהם מידי יום ביומו. אלא שהתוצאות של חוק זה לעתים הרסניות, אם משום שאין האדם נזהר, ואם משום סדרי הטבע ופגעיו, שהחוקים בו כוללים את כל היקום. ובמקרים אלו יש לקב"ה דרכי הצלה לחסידיו, ואולם רוב בני האדם אינם יכולים לסמוך על כך. ולכן כל אדם צריך להסיר את המכשולים העלולים לבוא עליו ח"ו.

מוסיף 'החינוך' בסיום המצווה, כרמב"ם לעיל:

והרבה דברים אסרו זכרונם לברכה כדי להשמר מן הנזקים ומן המקרים הרעים, שאין ראוי לו לאדם שיש בו דעה לסכן בנפשו ועל כן ראוי שיתן לבו לכל הדברים שאפשר להגיע לו נזק בהם, והעובר עליהם חייב מכת מרדות דרבנן. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ונקבות.

ג. בפשטות, יש במצוות אלו כמה חיובים: ראשית, שלא לסמוך על הנס ולא להיכנס למצבים מסוכנים, ושנית להסיר המכשולים והתקלות. נראה שהחובה השנייה חלה על מי שביכולתו להסיר אף אם הוא עצמו לא יינזק, ולא רק על מי שיכול להינזק. היינו לא רק מי שיכול להינזק מצוֹנָה להסיר את התקלות, כדי שלא יינזק, אלא כל מי שביכולתו להסיר, אפילו שלו בעצמו אין חשש להינזק מהתקלה, מצווה הוא על כך, ומקיים מצות עשה בכך. ניתן ללמוד זאת מהגמרא בשבת (נד ע"ב):

כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה — נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו — נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו — נתפס על כל העולם כולו. אמר רב פפא: והני דבי ריש גלותא נתפסו על כולי עלמא.

וכן מבואר מהמשך דברי הגמרא, ומהמפרשים שם.

מהגמרא עולה שההיתפסות על דבר שאדם יכול למחות ולא מיחה, אינה רק מצד ערבות הדדית, אלא מפני שכך המבנה החברתי, ואם מאן דהו יכול למחות ואינו מוחה, הוא אינו 'משלם' רק כערב אלא כמי שעוון הציבור תלוי בצווארו. במקרה דנן בהסרת מכשולים – מי שיכול להסיר ולא הסיר, הרי עובר בעשה ולא תעשה.

ד. במבנים ובמתקנים השייכים לציבור, שיש בהם סכנה במקומות מסוימים או בפעולות מסוימות, החובה לתקנם היא על הציבור כולו, וביותר על מנהיגיו, ובימינו על הממונים על הציבור.

נכתב ב'מנורת המאור' (פ"ב, תפילה, הלכות חג המצות)

צרכי צבור התיירו לעשותן בחול המועד. כיצד, דתנן עושין כל צרכי צבור ומתקנין את הרחובות ואת מקוות המים. את הרחובות, כגון ליישר הדרכים, ולהסיר מהן המכשולים, ולציין הקברות, כדי שיזהרו בהן הכהנים.

כשם שחלה על הציבור החובה להסיר מכשולים מוסריים, והלכתיים רוחניים, כן חלה החובה להסרת מכשולים פיזיים.

ניתן ללמוד זאת אף מהמשנה בסוטה (פ"ט מ"ו):

זקני אותה העיר רוחצין את ידיהן במים במקום עריפה של עגלה ואומרים (דברים כ"א) ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו, וכי על דעתינו עלתה שזקני בית דין שופכי דמים הן אלא שלא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזון, ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה, והכהנים אומרים (שם) כפר לעמך ישראל אשר פדית ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל. לא היו צריכים לומר ונכפר להם הדם אלא רוח הקודש מבשרתן אימתי שתעשו ככה הדם מתכפר להם.

היינו, אף שזקני בית דין אינם חשודים על שפיכות דמים, בכל זאת הם צריכים כפרה על כך שלא גרמו למיתתו, אף ב'גרמא' רחוקה. וכך מפרש הרמב"ם (סוטה שם):

הנסתר הזה אשר באמרו פטרנוהו וראינוהו והנחנוהו, חוזרים על ההרוג, רצונם בכך שאנחנו לא הזנחנוהו ולא נתרשלנו בענינו שנהיה כאלו גרמנו להריגתו, והוא אמרם לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה.

היינו, מצוות עגלה ערופה באה לנקות את מנהיגי הציבור מחשש עברות ב'גרמא', ולא ח"ו מעברות בפועל (עי' פי' הרש"ר הירש בס' דברים).

ונראה שלדבר זה התכוון ר' צדוק במסכת יומא (כג ע"א):

תנו רבנן: מעשה בשני כהנים שהיו שניהן שוין ורצין ועולין בכבש, קדם אחד מהן לתוך ארבע אמות של חבירו – נטל סכין ותקע לו בלבו. עמד רבי צדוק על מעלות האולם, ואמר: אחינו בית ישראל שמעו! הרי הוא אומר (דברים

כא) כי ימצא חלל באדמה ויצאו זקניך ושפטיך, אנו על מי להביא עגלה ערופה? על העיר או על העזרות? געו כל העם בבכיה.

לכאורה רק הכוהן הדוקר חייב במות חברו, ומדוע להטיל זאת על העיר ועל העזרות?! אלא בפשטות העיר היא אנשי ירושלים וארץ ישראל, והעזרות אלו ראשי העם המשרתים בבית המקדש. ר' צדוק הסב את תשומת ליבם שאין ההריגה נובעת מההורג בלבד, אלא היא בגרמת כל הציבור, אם באווירה ציבורית של חוסר סובלנות, ואם בקביעת דרך תחרותית לזכייה בעבודות במקדש, אשר הגיעה לרציחה. ה. אין מדובר רק בציוויים על העבר, על מי שכבר נפגע, אלא על פרנסי העיר מוטלת החובה לעיין ולהסיר את המכשולים, שלא יקרו ח"ו. כך לשון הרמב"ם (הל' תעניות פ"א הי"ז):

בכל יום תענית שגוזרין על הצבור מפני הצרות, בית דין והזקנים יושבין בבית הכנסת ובודקים על מעשה אנשי העיר מאחר תפלת שחרית עד חצי היום, ומסירין המכשולות של עבירות, ומזהירין ודורשין וחוקרין (יונה ג') על בעלי חמס ועבירות ומפרישין אותן, ועל בעלי זרוע ומשפילין אותן, וכיוצא בדברים אלו.

וכשם שיש לבדוק ולהסיר מכשולים רוחניים, כן יש לבדוק ולהסיר מכשולים ותקלות פיזיים, ואם יש לבדוק את מעשי הפרטים, כל שכן יש לבדוק מעשי הכלל כולו. וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' תקעו סט"ז).

אלו דברי הרמב"ם (הל' יום טוב פ"ו הכ"א) בעניין הסרת המכשולים הרוחניים והמוסריים בשעת מעשה:

חייבין בית דין להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ובפרדסים ועל הנהרות כדי שלא יתקבצו לאכול ולשתות שם אנשים ונשים ויבואו לידי עבירה, וכן יזהירו בדבר זה לכל העם כדי שלא יתערבו אנשים ונשים בבתיהם לשמחה, ולא ימשכו ביין שמא יבואו לידי עבירה.

ו. נראה שבהסרת מכשולים פיזיים במקום שיש ועד הממונה עליו, יש חיוב ישיר על הוועד להסיר את המכשולים, שהרי הוא הממונה על המקום ועל כל רשות הרבים של המקום. ולכן אם יש בור בכביש, תמרור מוסתר, משחקים מסוכנים בגנים ציבוריים או מבנים ציבוריים רעועים, כל אלו באחריות הוועד הממונה, ועליו לדאוג להסרת המפגעים.

נראה אפוא שכל ועד ממונה, כשם שהוא אחראי על ההנהגה הרוחנית, ומסיר תקלות ומכשולים מתוך הציבור שהוא מופקד עליו, כן מוטל עליו לעשות זאת אף לגבי מכשולים ותקלות פיזיים בתוך שטח אחריותו. ואם ח"ו מאן דהוא נכשל ונפגע - הקולר תלוי בצוואר הממונים, ואינו תלוי רק בצוואר הנתקל.